

**ТЪРНОВСКАТА КОНСТИТУЦИЯ:  
140 години от ВЪЗКРЕСЕНИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА**

**проф. д.ф.н. Нора Ананиева**  
**доц. д-р Емилия Сидерова – ВСУ „Черноризец Храбър“**

**THE TURNOVO CONSTITUTION:  
140th Anniversary of THE RESURRECTION  
OF THE BULGARIAN STATE**

**Prof. PhD Nora Ananieva**  
**Assoc. Prof. PhD Emilia Siderova**

***Abstract:** The Turnovo Constitution marked the resurrection of Bulgarian statehood. It was not imposed from the outside and adopted uncritically by a Constituent Assembly, it was the work of those who deserved national liberation struggles and enlightened Bulgarians. The first Bulgarian constitution carries in it the patriotic spirit and the bitter disappointment of the division of nation and statehood, the idea and the dream of a modern but united Bulgaria.*

***Key words:** The First Bulgarian Constitution, The constituent assembly, The Third Bulgarian State as Constitutional, The Bulgarian Principality, “Unity makes strength”, political struggles.*

Търновската Конституция, приета от Първото Учредително Народно събрание на 16 април 1879 год., бележи възкресението на Българската държава. Тя е очакваната и отвоювана кулминация на национално-освободителните борби, макар че създаването ѝ е съпроводено от премесен с горчивина патриотичен патос. По силата на Берлинския договор Българската държава е разделена, по-точно – свита в пределите на Северна България, а извън нея остават още обширни територии с българско население, в т.ч. и цяла Южна България.

100 години по-рано, през 1789 г., влиза в сила приетата от Филаделфийския конвент Конституция на Съединените Американски щати. През същата година Френската революция дава живот на знаменитата Декларация за правата на човека и гражданина, която две години по-късно става неразделна част от първата Конституция на Европейския континент – Френската.

Ние се движим към цивилизацията на модерната конституционна държава със закъснение от един век. По много причини, в т.ч. и вътре в нас. Преди да стигнем до полагането на основите на Третата Българска държава, ние преживяваме трагедията от гибелта на гениите на българската революция Васил Левски и Христо Ботев, от поражението на Априлското въстание, от поругаването на българския национален идеал чрез подписаното в Берлин споразумение на великите сили за българската съдба.

Макар че мнозина автори обясняват с тези обстоятелства консервативните настроения в Учредителното събрание, в т.ч. и безкритичното приемане на монархическото управление, развитието на събитията показва устойчивост на националния

дух и удвоена амбиция да се преодоляват отново и отново препятствията, за да се впише държавата в обществото на свободните народи и да преодолее вековното изоставане.

Първата българска Конституция очертава пътя и дава тласък на създаването и развитието на Третата българска държава като конституционна. Тя има трудна съдба, но с драматични прекъсвания се запазва в продължение на повече от 65 години. Политическите предпоставки за учредяването на Третата българска държава са създадени от Руско-турската освободителна война /1877-1878 г./, от Санстефанския прелиминарен мирен договор /19 февруари 1878 г./, макар той да не влиза в сила, както и от Берлинския договор /1 юли 1878 г./, който разделя българските земи на две – Българско княжество, включващо Северна България и Софийския санджак като „трибутарно“ княжество „под сюзеринитета“ на турския султан, и Източна Румелия /по-голямата част от Южна България/, поставени „под пряката политическа и военна власт“ на султана. Така немалка част от българското население остава извън границите на своята държава, а радостта от Освобождението е помрачена от жестокото разделение: очевиден компромис между великите сили, но и между тях и турския султан. Решението на великите сили, ясно повлияно от опасенията за една силна славянска държава под руско влияние, среща протестите на българския народ. Българското княжество постепенно се налага като самостоятелен международноправен субект, за да се стигне много скоро, още в рамките на същото десетилетие, до великото Съединение.

### Предисторията

Предисторията на държавното възраждане на България има две обособени части: идеите на водещите фигури в нашето национално освобождение за устройството и организацията на бъдещата освободена държава и подготовката на възложения чрез Берлинския договор на Русия проект за Органичен устав на Българското княжество.

Блестящото произведение на Тончо Жечев „Българският Великден“ поставя ударието върху борбите за църковно освобождение, които подготвят духовната почва за бъдещото държавно възраждане. Но водачите на нашето освободително движение, било на българска почва, било в емиграция, развиват свои идеи за държавна организация. Васил Левски вижда освободена България като „чиста и свята република“, определение, което се среща в публицистиката на един от бащите на Американската конституция /Томас Пейн/ сто години по-рано. Според Левски бъдещата държавна организация трябва да се изгради върху „съгласието и съвършеното равенство на всички народности“. Христо Ботев, който е силно повлиян от идеите на Парижката комуна, но и от опита на самоуправлението на някои общини още по време на турското робство, вижда бъдещата българска държава като „асоциация на свободните общини“. В неговата идеология присъства и ролята на различни граждански сдружения в упражняването на публичната власт. Любен Каравелов пише за възможността да се създаде в бъдеще „общност на освободените балкански народи по подобие на Швейцарския съюз“, т.е. на конфедеративна основа, още повече, че преди нас са освободени и са приели своите основни закони и Гърция /1861 г./, и Румъния /1866 г./, и Сърбия /1869 г./ При цялото многообразие на виждания присъства неизменно идеята за единна национална държава. А защо тези радикални, изпреварващи времето идеи не се материализират в текстовете на Търновската конституция, е тема на по-нататъшното изложение. Но, казано накратко, именно защото „са изпреварили времето си“.

При цялата неистова борба за недопускане разширяване на руското влияние на българска почва, все пак подписалите Берлинския договор представители възлагат на

Русия изработването на проект за Органически устав на Българското княжество. Руското понятие за основен закон отразява не само обстоятелството, че по онова време Русия не е конституционна държава, но и търсенето на решение за предписания с Берлинския договор „ограничен суверенитет“ на Княжеството. С огорчение трябва да се отбележи, че в аргументацията по този въпрос се стъпва и върху укротените след погрома на Априлското въстание настроения на българите. Има позоваване на някакъв документ от онова време, наречен претенциозно „Желанията на българите“, в който се „моли“ не за независима държава, а за някакъв род самоуправление при условията на административна автономия. На същата приглушена вълна се появява и виждането за конституционна монархия с избран княз от европейските династии.

Истината е, че руският проект за Органически устав на Княжество България в основните си принципи следва етапа в тогавашното развитие на европейския конституционализъм. От друга страна, Русия може и да няма съвременна конституция, но има велика култура и наука, силен интелектуален потенциал, част от който руският император Александър II привлича в разработката на проекта. Този проект преминава през две фази и има две редакции, които отразяват развитието на възгледите за бъдещото устройство на Княжеството. Посоката е една: от консервативен към по-либерален режим. В архивните документи за работата върху двата проекта, свързани с името на Лукянов и със създаденото малко по-късно Особено съвещание, се появяват имена и личности със силно въздействие върху съдържанието на проектите, макар и непопулярни за широката публика. Проф. Мария Манолова, която изследва обстойно процеса на създаване на Търновската конституция, като се позовава на архивни документи, цитира руския проф. Градовски: „Русия е длъжна да създаде в България правителство, ползващо се с доверието на народа“, а не „замаскирана диктатура“; и още: „свободата да се яви в прилична за нея премяна, а не във феса на Мидхат паша или каскета на Наполеон III“. Забележително е още, че проф. Градовски настоява не само за увеличаване ролята на Народното събрание и за конституционно уреждане на комплекс от политически права и свободи, но и за „задължително първоначално образование“<sup>1</sup>. За чест на Учредителното събрание то не само възприема тази идея, но я допълва с „безплатно“, с което се слага един от първите белези на социалната държава.

Още в първата Инstrukция на руското правителство, само няколко дни след подписване на Берлинския договор, на императорския комисар княз Дондуков се нарежда не само да възложи незабавно на специални лица изработването на проекта за Органически устав, но и проектът „да бъде съобразен с местните особености“. С оглед на това изискване княз Дондуков изпраща писмо до по-изтъкнати български общественици със запитване за тяхното мнение по 16 точки; поставя се широк спектър въпроси – от правомощията на княза и на народното представителство до взаимоотношенията между двете водещи институции, от вижданията за политическите права и свободи до конституционните решения за вероизповеданието на княза и на престолонаследника. Представеният за одобрение от руския император в края на годината проект съдържа по-демократични в сравнение с началните виждания разпоредби и в това отношение надминава Сръбския органически устав, препоръчан като приложим модел. Още по-далече се отива по време на интензивната работа на първото Учредително Народно събрание.

Естествено е, че в процеса на усилената подготовка на Проекта и на работата по свикване на Учредителното събрание не само продължава, но и се развихря борбата на заинтересованите държави срещу „руската доминация“. Мемоарите на различни

<sup>1</sup> Вж. Манолова, Мария. Създаване на Търновската конституция. Изд. Сиби, С., 2014, стр. 48-50.

чуждестранни представители, архивите със статии на десетки журналисти, дипломати и политици от онова време са преизпълнени с опасения, с подозрения, със свободни съчинения. На този етап се появява и „тайното сведение“, че императорският комисар княз Дондуков, чиито действия и изявления се следят „под лупа“, едва ли не е мотивиран за своята активност от „амбицията“ да бъде избран за княз на България. И тогава Дондуков прави изненадващ за публиката ход. При откриване на Учредителното събрание той произнася реч, в която се казва: „Последната решителна дума по всички въпроси на бъдещото държавно устройство принадлежи единствено на българските представители... Предлаганият на Вашето обсъждане проект не е повече от една програма за улеснение на Вашия труд... Но тази програма не трябва да стеснява и обвързва Вашите убеждения. С пълна свобода и независимост на отделните мнения и при общите разисквания да се изкаже всеки от Вас по съвест и убеждение, помнейки, че във Вашите ръце се намира щастieto, благоденствието и бъдещата съдба на отечеството, извикано към нов политически живот“<sup>2</sup>. Веднага след речта си Дондуков напуска Събранието и с този си акт не само зачерква очакванията за „октроирана“, наложена отвън, безкритично одобрена Конституция, но и до голяма степен обезсмисля една от основните задачи на представителите на западните сили – да следят действията на временното руско управление, за да предотвратяват всеки опит за разширяване на руското влияние.

### Учредителното събрание

Берлинският договор предписва в детайли необходимостта от свикване на Учредително събрание, неговия състав и начина на определянето му, дори необичайния за изпълнение на грандиозната му задача кратък /двумесечен/ житейски срок. Събранието се открива на 10 февруари 1879 г. и приключва мандата си с окончателното приемане на Търновската конституция на 16 април същата година. То се състои от 231 депутати, но само 89 от тях са избрани /един на 10 000 души мъжко население/. Останалите са включени в Учредителното събрание по право на длъжността /118/; те представляват висшите магистрати и висшата духовна власт /Светия синод/, както и основните структури на местната власт. Още 21 са назначените от Императорския руски комисар влиятелни българи, а трима души са излъчени от Рилската света обител, от Одеското българско настоятелство и от Виенското благотворително общество „Напредък“, с което, макар и частично, в Събранието „присъстват“ българите извън оръзаната от великите сили територия на бъдещото княжество.

Понятието Учредително събрание има своите корени в учението за учредителната власт, което се свързва с епохата на Великата френска буржоазна революция. По силата на това учение държавата трябва да се учреди /да се създаде, да се организира, да се утвърди, да се легитимира във вътрешен и международен план/ чрез волята на първичния носител на учредителната власт – народа, нацията. А тъй като това учредяване се извършва чрез конституционен акт, в началото е самоорганизацията на политическата воля на народа и нейната изява чрез избора на специално, учредително по характера и задачите си Събрание.

Първото Учредително събрание, свикано във Велико Търново, има за единствена и върховна задача учредяването на Третата българска държава, за разлика от останалите конституционни събрания в нашата история, които, в по-голяма или по-малка степен, преучредяват българската държава върху нови принципи. В този смисъл предписанието на Берлинския договор е в стриктно съответствие с европейската

<sup>2</sup> Манолова, Мария. цит съч., стр.106-107.

конституционна традиция. Друг е въпросът за представителността на носителя на учредителната власт. Ако този въпрос се оценява през призмата на днешните канони за представителна демокрация, най-вероятно ще се констатира определено несъответствие. Но това „несъответствие“ не е свидетелство за дефицит, а по-скоро – за намереното в конкретните, сложни исторически обстоятелства решение: в Учредителното събрание са представени централната и местната, духовната и съдебната власт, дори част от останалите извън границите на Родината българи. Стенографските дневници на Учредителното събрание са съхранили активното участие и завладяващите речи на плеяда оцелели от погромите участници в църковната и национално-освободителната борби, на големи имена на българската просвета и култура. Силно е представителството на учителите. За председател на Учредителното събрание неслучайно е избран „многострадалният старец и народен пастир“ Антим I Видински.

От друга страна, настроенията в Събранието са в съзвучие с общонародните настроения. Такова съзвучие личи и в интереса към работата на Учредителното събрание, и в споделяния патриотичен патос, и в популярността на водещите фигури в процеса на създаване на Конституцията. Без съмнение не само в Събранието, но и извън него оптимистичните очаквания се преплитат с надеждата за обединение. И когато, в знак на протест срещу крайно несправедливите решения на Берлинския конгрес, преди откриването на Събранието се лансира идеята, Учредителното събрание да се саморазпусне и да поиска от великите сили да се даде приоритет на „общонародния въпрос“, аргументацията се подсилва от писмо на 864 вдовици на избити от турците карловци. А в това писмо се отправя апел към народните представители „да се борят за обединение на разпокъсаното отечество и да приемат конституция за цяла България“<sup>3</sup>.

В хода на съдържателните дебати върху възможните пагубни последици от подобно абдикиране от основната цел и задача на Учредителното събрание в крайна сметка надделява здравият разум над емоциите. Още в онзи момент Събранието показва характер, по същество утвърждава себе си като суверенен изразител не само на днешните, но и на перспективните, коренните интереси на българския народ. В този смисъл и великите актове на Съединението /1885 г./, и на обявяването на Независимостта /1908 г./ може би са в противоречие с „буквата“ на Конституцията, но са в съзвучие с духа, с вложеното в Конституцията виждане за бъдещето на България.

Суверенната воля пронизва всички дебати. Избраната конституционна комисия трябва да докаже решимостта на учредителите сами да сътворят основите на Третата българска държава. Бламирането на доклада на тази комисия поради оценката за нейните консервативни решения също е израз на самостоятелна и безкомпромисна позиция. Събранието решава да пристъпи незабавно към обсъждане и приемане *in corpore* и „текст по текст“ основния закон на страната. Показателно е още първото гласуване. Наименованието на проекта „Органически устав“ е заменено с „Конституция“. Утвърденото вече в света понятие заменя предложеното в проекта, което и в обосновката, и по същество обозначава ограничен държавен суверенитет. Така още с първите стъпки бащите на Търновската конституция извеждат новоосвободената държава на пътя на утвърдените конституционни държави.

Публикациите от онова време илюстрират разноликото, в редица случаи – преднамерено отношение на представителите на западните страни. Високомерното определение на английския представител за Учредителното събрание като „събрание предимно от селяни“ се апострофира от френския представител, според когото в това „селско събрание“ две трети от депутатите говорят френски език, а половината, освен

<sup>3</sup> Манолова, Мария. цит.съч., стр. 132.

френски, и немски език. Знанието на руски език се смята за обичайно. Докладчикът по Органическия устав Лукянов е допуснат до участие в работата на Събранието заради евентуални разяснения по предлаганите текстове. По-внимателното вникване в образованието, житейския опит и политическата култура на народното представителство във всички случаи ще открие необходимото за онзи етап равнище на познания върху развитието на европейския конституционализъм. Немалка част от депутатите са завършили престижни западни университети

### Формата на държавно управление

За близо век и половина се появиха много и различни обяснения за възприетата монархическа форма на държавно управление: международноправни, външнополитически, вътрешнополитически, психологически. Безспорен е фактът, че бащите на Търновската конституция, въпреки дадените им уверения, че могат да упражнят свободно волята си, като че ли „забравят“ идеала на водачите на нашата освободителна борба, формулиран от Васил Левски – „чиста и свята република“. Поставям „забравят“ в кавички, за да не накърня паметта на първооснователите на Третата българска държава. Истината е, че този въпрос изобщо не се поставя в Учредителното събрание. Възмущенията са свързани с несправедливостта на Берлинския договор във връзка с разкъсването на държавата и заедно с това – фактическото запазване на влиянието на турската власт върху половината от нея, макар и чрез определен вид автономия.

Формата на държавно управление е предрешена със същия този договор. След приемането на Конституция трябва „да се избере княз“. Пет века са достатъчно дълго време, за да няма и следа от някогашните български династии. При уговорката, че князът не трябва да е пряко свързан с монархиите на държавите, подписали Берлинския договор, задачата за избор на княз е възложена на бъдещо Велико Народно събрание. И то се свиква още на другия ден след гласуване на Търновската конституция.

Външнополитическата рамка на конституционния модел дава възможност да се открие волята на бащите на Търновската конституция да създадат възможно най-модерната конституционна основа на новата българска държава. За тази цел обаче те трябва не само да следват европейския опит, но в някои отношения да преодоляват неговата ограниченост. Търсенето на по-модерни решения присъства и при обсъждане на текстовете на проекта за Органически устав, и при заимстване на текстове от приетата като модел Белгийска конституция. Учредителното събрание, макар и сложно съставено по различни принципи, отхвърля съдържащата се в руския проект възможност за народни представители „по право“ и назначаеми и в бъдещите парламенти. Възприет е принципът само за избор на народните представители. Отпада и заимстваната от Белгийската конституция норма за имуществен ценз при упражняване на пасивното изборително право. Възприет е модерният принцип за отделяне на религията от държавата. Макар и в компромисния вариант на конституционната монархия, въведен е принципът за разделението на властите. Радикално и дори революционно-патетично звучи заимстваният от Гръцката конституция текст: „Всякой роб от каквото пол, вяра и народност да бъде, свободен става, щом стъпи на българска територия“<sup>4</sup>. Забранена е и покупката и продажбата на „человечески същества“, въпреки че по тези земи никога не е имало робство в същинския смисъл на думата.

Във всички случаи, немалко радикални, в т.ч. и революционни идеи витаят в атмосферата на Учредителното събрание. Но то се движи, така или иначе, в рамките на етапа на европейското конституционно развитие, чийто „върх“ е конституцион-

<sup>4</sup> Чл. 61 от Търновската конституция.

ната монархия. А какво представлява този „връх“ сто години след Великата френска буржоазна революция? Декларацията, която прогласява, че „всички хора са свободни и равни по рождение“, присъства в различни варианти в европейските конституции, но липсва действително всеобщо и равно изборително право, жените на практика са поставени извън понятието „хора“ /те получават изборителни права за пръв път в Норвегия през 1909 година/, свободата има множество икономически и правнополитически ограничения, макар че в Учредителното събрание се преодоляват някои от тях, предложени в проекта или присъстващи в избрания модел. Казано обобщено, европейският конституционализъм е проникнат от дълбоко вътрешно противоречие между величието и авангардността на прокламираните ценности, и незрелостта и консерватизма на политическото мислене и практика. И ние естествено не можем да преодолеем това противоречие.

Най-прогресивните идеи и принципи идват от Френската буржоазна революция. Но по стечение на историческите обстоятелства към момента на приемане на Търновската конституция Франция е република /от 1875 г./. Затова ние възприемаме някои от идеите по косвен начин, чрез конституцията на Белгия, която е приела доминиращата в Европа монархическа форма на управление. Белгийската конституция от 1831 г. отбелязва конституирането на държавата Белгия след отделянето на южните провинции от Кралство Холандия. Роденото от революцията временно правителство първоначално съсредоточава цялата власт. С негов декрет е назначена конституционна комисия и е предписана монархическата форма на управление. Националният конгрес, т.е. Учредителното събрание на Белгия, включва в конституцията редица принципи на модерната държава: разделението на властите, прекия избор на законодателна власт, министерската отговорност. Независимо от това, определената като „конституционно-представителна система“ по-скоро е повлияна от английската доктрина „king in parliament“. Защитниците на републиканската форма остават в малцинство и в Събранието, и в опита си да прокарат национален референдум за окончателното приемане на конституцията<sup>5</sup>.

При всички неизбежни постреволюционни люшкания на Белгия, периодът на конституционното развитие между 1864 и 1884 г., който има непосредствено отношение към създаването на нашата Търновска конституция, се определя като „време на класическия парламентаризъм“. Но тогавашният „класически парламентаризъм“ е под силното влияние на историческия компромис между все още силната като правомощия монархическа институция и набиращата енергия и власт народно представителство. От друга страна, конституционното развитие на голяма част от европейските държави по онова време протича под знака на консолидирането на нациите и националното обединение /Германия, Испания, Италия и др./. „Общобългарският въпрос“ отразява същите тежнения. Неслучайно ние заимстваме от Белгийската конституция максимата: „Съединението прави силата“.

Конституционната монархия по произхода и същността си е компромис, който е зареден с противоречия и конфликти. Учредителното събрание посвещава най-голямата част от дебатите си на правомощията и взаимоотношенията между монарха и народното представителство. Без да излизат от рамката на конституционната монархия, т.е. на двувластие, учредителите постоянно търсят гаранции за суверенитета на Народното събрание. Князът може да се намесва дори в „светая светих“ на Народното събрание – законодателната власт, но само при определени с чл.47 условия. В

<sup>5</sup> Klaus von Beyme. Die parlamentarischen Regierungssysteme in Europa. Muenchen, 1970, s. 112.

първоначалния проект, на княза единствено принадлежи законодателната инициатива. Но това предложение търпи промяна в полза на народното представителство. Спорът за точната дума много често е спор за принципа. Народното събрание трябва да приема, а не само да одобрява законите, както се предлага в проекта. По подобен начин се търси по-силно въздействие на парламента върху назначаваното от княза правителство, засилва се ролята на парламентарния контрол и пр.

Именно по тази линия се очертават най-релефно двете тенденции в Учредителното събрание – консервативната и либералната, казано на друг език, на „старите“ и на „младите“. Сблъсъкът по много текстове завършва с надмощие на либералния дух. Много показателна в това отношение е дискусиата върху идеята за двупалатна структура на парламента, в която се налагат не само аргументите, но и реториката на „младите“. Ние нямаме нужда от „дембелхане“, от „хан за дембели“, заклеимява Петко Рачев Славейков предложението за нещо като „палата на лордовете“. Ние нямаме, като англичаните, аристокрация; нашето предимство е, че „всичкият български народ е равен и благороден“.

### **Драматичната съдба на първата ни Конституция**

Конституциите, макар най-често да се раждат като кулминация на революции, сами по себе си не произвеждат нито революции, нито контрареволюции. Тяхната съдба зависи от зрялостта и готовността на управляващите да следват в политиката си конституционните цели и принципи. След Учредителното събрание във времената на действие на Търновската конституция са избрани 25 Обикновени Народни събрания. В този период, с променлив успех, се прилагат конституционните решения за политическата демокрация: всеобщото избирателно право, законодателната дейност на парламента, парламентарният контрол върху правителството, неприкосновеността на членовете на Събранието, свободата на словото, на печата, на сдруженията и пр. Свиква се и Велико Народно събрание, изцяло чрез избор и с компетентността, определена от Търновската конституция: за териториални промени, за изменение и допълнения на Конституцията, за избор на княз „в случай, че царстващият се помине, без да остави наследник“, за избор на регенти, ако наследникът на престола е непълнолетен. За упражняване на компетентността на Великото Народно събрание, по всеки пункт се изисква квалифицирано мнозинство.

Още в началната фаза от приложението на Конституцията се формира партийна система, белязана от постоянни разцепления, непримирими противоречия и като цяло – неспособност да се постигне национално съгласие поне по кардиналните проблеми на нацията. И още тогава, а най-отчетливо – след акта на Съединението, понятието „съединение“ придобива широкия смисъл на национално съгласие.

Паралелно с това протича процесът на изграждане на основите на пазарното общество, развиват се и се утвърждават институциите на новоучредената държава. Косвено доказателство за това развитие са конституционните решения за броя и функциите на министерствата като структури на изпълнителната власт. В първоначалния текст на Търновската конституция министерствата са шест: на външните работи и изповеданията, на вътрешните работи, на народното просвещение, на правосъдието, на финансите и на войната. Създаването на нови министерства много скоро след приемане на Конституцията, отразява бързото икономическо развитие: през 1893 г. в Конституцията се вписват още министерство на търговията и земеделието и министерство на обществените сгради, пътищата и съобщенията, а през 1911 г. – министерството на земеделието и търговията се разделя на министерство на земеделие-

то и държавните имоти и министерство на търговията, промишлеността и труда, създават се и отделни министерства на обществените сгради, пътищата и благоустройството и на железниците, пощите и телеграфите. Такова постоянно реструктуриране на изпълнителната власт, което налага конституционни промени, води малко по-късно до отказ от вписване на министерствата в Конституцията. По-съществено в случая е, че съгласно чл.12 на Търновската конституция „Изпълнителната власт принадлежи на Княза“; „всички органи на тая власт действуват от негово име и под негов върховен надзор“, а този текст по никакъв начин не се подлага на съмнение. По силата на монархическите канони, идващи още от времената на абсолютната монархия, Князът не носи никаква отговорност за актовете и действията си. Отговорността е възложена на министрите, които приподписват актовете на монарха. При тази система за управление неизбежно се стига до остри сблъсъци, най-вече – в Народното събрание.

Политически сблъсъци бележат не само създаването, но и живота на Търновската конституция. От една страна, двувластието е белязано от непресекваща амбиция на монарха да овладява все повече правомощия, макар че почти две трети от текстовете на Конституцията са посветени на неговите права. Само две години след приемане на Конституцията се стига до първото изземване на правомощия, на практика – до суспендиране на Конституцията и в крайна сметка, под натиска на група офицери, до абдикацията на княз Батенберг. Не се поддава на точно определение обстоятелството, че при издаването на „наредбите – закони“ от Княза той се позовава на чл. 47 от Конституцията. А в този текст възможността за законотворчество от страна на Княза е предвидена, само „ако държавата се заплашва от някоя външна или вътрешна опасност, а Народното събрание не би могло да се свика“<sup>6</sup>.

Похищенията върху конституцията следват едно след друго. И те не са само резултат от амбициите на монарха, а по-скоро – от стоящите зад тези амбиции десни и консервативни, а през 30-те и 40-те години – и профашистки политически сили. Разтърсващите властта събития следват логиката на политическото противоборство между монарх и народно представителство и вътре в парламента. Всяко действие ражда определено противодействие. Монархът води външнополитическите преговори и поема, но не носи отговорността за включване на България в недалновидни военни съюзи. А войните следват една след друга: Балканска, Междусъюзническа, Първа световна... Поражението води до национална катастрофа. Следва контрадействието – правителството на земеделците и Войнишкото въстание. Земеделското правителство е свалено, а министър-председателят Александър Стамболийски – убит /след този акт и до ден днешен земеделците са заклеті антмонархисти, републиканци/.

Ожесточаването на политическите борби е непресекваща тенденция, която ден след ден нанася рани на Конституцията. След антиконституционния военен преврат от 9 юни 1923 г. следва жестоко потушеното Септемврийско въстание /през септември същата година/. Атенатът в църквата „Света неделя“<sup>7</sup> мотивира властта към актове на небивало насилие, жертва на което стават не само активисти и членове на Левицата, но и бележити български интелектуалци. Само 9 години по-късно военните, с одобрението на монарха, извършват преврата от 19 май 1934 г. След него Търновската конституция престава да бъде основа на едно последователно конституционно управление. Открива се пътят към личния, монархичен режим, с който са

<sup>6</sup> Чл. 47 от Конституцията на Българското княжество

<sup>7</sup> Вж. Дърева, Велислава. Атенатът 1925. Денят, в който се отвориха портите Адови. Изд. Синева, С., 2019.

свързани трагичните за съдбата на страната и народа национални катастрофи. Именно „авторитарното време“ след 19 май 1934 г., по определение на историците, трасира пътя на прехода към личния режим на царя<sup>8</sup>, с който на практика е суспендирана Търновската конституция в нейната най-демократична част.

В своето 65-годишно съществуване Търновската конституция се превръща в почва за последвалите социални и политически борби, по определението на Илчо Димитров – „във фокус, около който се развиха политическите борби в княжество-то“<sup>9</sup>. Демократичните завоевания на първостроителите неизбежно се превръщат в „ненужни окови“ за всяка институция и всяко управление, чиито интереси се разминават с народните. Затова и левите партии и организации застават безкомпромисно зад Конституцията. Само като илюстрация на тази позиция може да се приведе Програмата на антифашисткия народен фронт от 1942 г., в която като първостепенна цел се формулира възстановяване на Търновската конституция.

В обстановка на непресекващи и ожесточени политически борби, в резултат на които управлението е белязано от постоянна нестабилност /само 6 от всичките 25 правителства по време на Търновската конституция успяват да завършат мандата си/, а нарушенията на Конституцията в най-демократичната ѝ част се превръщат в обичайна практика, не са рядко явленията и обвиненията към самата Конституция. За тези обвинения и многобройните опити да се изтърбуши демократичното ѝ съдържание проф. Вълкан Вълканов пише: „Търновската конституция започва да приема образ на някаква обществена мъченица, на която същевременно се приписват и повечето обществени беди“<sup>10</sup>.

Въпреки призивите за възстановяване на Търновската конституция, революцията на 9 септември 1944 г. /преврат, метеж, бунт и пр. в зависимост от позицията на различни историци/ възстановява конституцията само *de jure*: регентството се запазва, но с променен състав, издават се наредби-закони от името на непълнолетния престолонаследник... Но всичко това изглежда чиста формалност. Една революция, която, наред с другото, е вдъхновена и от републиканската идея, не е в състояние да се вмести в ограничената рамка на наследената конституционна монархия. Но така е при всички революции, които винаги търсят нова конституционна дреха за своите цели, идеали, мечти и илюзии.

Търновската конституция завършва драматичния си, бурен, изпълнен с превратности живот чрез общонародния референдум на 6 септември 1946 г. Още преди да се стигне до втората българска конституция /от 5 декември 1947 г./ въпросът за формата на управление е решен от суверенния носител на учредителната власт, под зоркото наблюдение на Комисия от представители на държавите – победителки във Втората световна война.

\* \* \*

Търновската конституция бележи възкресението на българската държавност. Тя не е „октроирана“, наложена отвън и приета безкритично от едно казионно Учредително събрание, а дело на заслужили в национално-освободителните борби и просветени българи. Учредителите обсъждат и гласуват „текст по текст“ предложения рус-

<sup>8</sup> История на България, Изд. къща „Христо Ботев“, С., 1993, стр. 645-672.

<sup>9</sup> Димитров, Илчо. Князът, конституцията и народът. Изд. Отечествен фронт, С., 1972, стр. 3.

<sup>10</sup> Вълканов, Вълкан. Търновската конституция в спор с времето. Изд. ВСУ „Черноризец Храбър“, В., 2009, стр. 8.

ки проект, като го приспособяват не само към българските условия, но и към актуалното за онова време европейско конституционно развитие.

Търновската конституция носи в себе си патриотичния дух и горчивото разочарование от разделението на нацията и държавността, идеята и мечтата за една модерна, но и обединена България. След акта на Съединението в политическото битие на Конституцията на преден план излиза заложеното в конституционната монархия противоречие между силната монархическа власт и демократичните решения за политическата свобода и народното представителство. Не само това противоречие, но и породените от стихийното капиталистическо развитие дълбоки социални неравенства дават живот на непресекащо противоборство и в обществото, и в политическата класа. Като резултат от всичко това през цялото 65-годишно съществуване на Търновската конституция /с посочените прекъсвания/ тя не успява да разгърне демократичния си потенциал, да гарантира последователно демократично конституционно развитие. Нейните завоевания стават неизбежен заложник, било на амбициите на монарха, било на консервативните десни партии и движения, било на вътрешни и външни икономически интереси.

Именно в тези борби, и в парламента, и извън него, левите партии и движения се утвърждават като безкомпромисен защитник на демократичните права и свободи, на интересите на онеправданите, на унижените, на обезправените, на истинските двигатели на националното развитие. При всички върхове и провали на левията в тази унищожителна за нацията и нейното бъдеще гражданска война, тя се утвърждава като проконституционната сила. Тази роля има непреходно значение. Да се осъзнае и въплъти в програма за действие и взаимодействие тази роля днес, означава да се осмислят уроците от драматичната съдба на Търновската конституция.

### Литература:

1. Конституция на Българското княжество. Търново 1879 г., 16 април.
2. Манолова, Мария. Създаване на Търновската конституция. Изд. Сиби, София, второ допълнено и преработено издание, 2014.
3. Вълканов, Вълкан. Търновската конституция в спор с времето. Изд. ВСУ „Черноризец Храбър“, Варна, 2009.
4. Димитров, Илчо. Князът, конституцията и народът. Изд. Отечествен фронт, София, 1972.
5. История на България. Изд. къща „Христо Ботев“, София, 1993.
6. Klaus von Beyme, Die parlamentarischen Regierungssysteme in Europa. Muenchen, 1970.
7. Дърева, Велислава. Актът от 1925. Денят, в който се отвори портите Адови. Изд. Синева, София, 2019.